

XL; Amsterdam: Stichting tot bevordering der notariële wetenschappen, Deventer: Kluwer, 1988, xii + 375 blz., f70,-, ISBN 90 268 1861 0).

De creatie van notarissen was tijdens de oude Republiek een tamelijk informele aangelegenheid. Niet eens alle provincies kenden het notariaat. Na de eenwording moest dat natuurlijk anders worden. Men kwam vrij snel tot een model-aanstellingsbrief — tevens instructie — voor notarissen (decreet van 27 september 1798). Pogingen om een nationaal geldend eedsformulier vast te stellen slaagden echter niet. Een ontwerp-formulier werd door de Tweede Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam hardnekkig verworpen — laatstelijk op 11 augustus 1801 — omdat men tegen het loslaten van de numerus fixus was. Daartussendoor speelde de kwestie of de notaris als ambtenaar moest worden gezien of niet. In zijn *Beredeneerd constitutioneel woordenboek* (1800) spreekt Jan Greeven van een 'notaris, of openbaar beamt schrijver'.

De in 1798 benoemde codificatiecommissie ging er van uit dat in de gehele Republiek het notariaat zou worden ingevoerd, en zij besloot een instructie daartoe te ontwerpen. Daartoe is het niet gekomen. (Overigens merkt genoemde Jan Greeven in zijn eveneens in 1800 verschenen *Burgerhandboek* (100) terecht op, dat de *Algemene manier van procedeeeren* van 1799, ontworpen door de codificatiecommissie, spreekt van incompatibele functiecumulatie van notarissen: Instructie ... voor de vrederechters, art. 36.)

In het kader van de succesvolle codificatie-arbeid onder koning Lodewijk Napoleon werd door minister C. F. van Maanen een ontwerp van wet op het notariaat vervaardigd, dat echter net niet meer van kracht werd. Absoluut, maar kortstondig, succes was voorbehouden aan de Franse wetboeken en wetgeving die van 1810 tot 1813 op het voormalige Nederlandse territoir werd ingevoerd. Daar was ook een wet op het notariaat bij, namelijk die van 25 Ventôse an XI (16 maart 1803). Na de onafhankelijkheid wenste de vorst nieuwe, nationale wetboeken te laten ontwerpen. Duinkerken behandelt uitvoerig de lange weg naar de uiteindelijke wet op het notariaat, die in 1842 door de Staten-Generaal werd aanvaard, een paar maanden na het aftreden van de oude minister van justitie Van Maanen (46-93).

In het tweede gedeelte (94-185) van zijn boek behandelt de schrijver een aantal interessante aspecten van de notariële praktijk, zoals opleiding — 'de praktijk [was] de beste leerschool' vond men —, examen, benoemingsprocedures en allerlei aspecten van de toenmalige 'volontaire jurisdictie' (trouwbeloften, huwelijksvoorwaarden, koop en eigendomsoverdracht, hypotheek enz.). Tevens besteedt de auteur aandacht aan Nederlandse en uit het Frans vertaalde notariële literatuur. In de bijlagen (201-352) zijn vrijwel alle relevante ontwerpen c. a. in extenso opgenomen. (De lezer zou gebaat zijn geweest bij het toevoegen van jaartallen aan de bijlagen 4-14.)

Dit boek is een welkome bijdrage aan de, tamelijk schaarse historische literatuur over het oude notariaat (Pitlo, Gehlen, Koopmans, Zwart) en op de bronnenuitgave van J. van den Honert uit 1842. ('Overgangstijd' is misschien een toch wat al te vage aanduiding van een zo lange periode.) Tevens fungeert het als steentje in het groeiende mozaïek van de uitgegeven Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798.

A. H. Huussen jr.

T. U. Smeding, *School in de steigers. De wording van de Friese lagere school in de periode*

1800-1857 (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Fryske Akademy 678; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1987, 460 blz., f47,50, ISBN 90 6171 678 0).

In dit proefschrift wordt uiteengezet hoe het lager onderwijs in Friesland vanaf de Bataafs-Franse tijd tot aan de lager onderwijswet van 1857 vorm heeft gekregen. Als inleiding tot het eigenlijke onderzoek wordt een schets gegeven van de voortgang en van de dragers van de (Friese) christelijke — door de auteur reformatorische genoemd — Verlichting en het daaruit volgende karakter van de Friese lagere school. Het boek is na deze algemene inleiding als een drieluik ingericht. Eerst worden het nieuwe schoolmodel en de daaraan aangepaste scholenbouw beschreven. Vervolgens wordt de wettelijke classificatie op rijks- en provinciaal niveau behandeld. Een apart verhaal is hierbij de sociale structuur van het onderwijs in de stedelijke gebieden. Ten slotte wordt ingegaan op de mensen die de hervorming hebben mogelijk gemaakt, de onderwijzers. Onderwerp is hun sociale herkomst en de professionalisering van het beroep. Als afsluiting van het boek wordt de balans van de schoolhervorming opgemaakt.

De geschiedenis van het onderwijs is dikwijls beperkt gebleven tot die van de wetgeving en de schoolstrijd. De oud-schoolmeester Smeding wil ter aanvulling ingaan op de praktijk en de inhoud van het onderwijs, zoals de vakken, de kundigheden en de denkbeelden over onderwijs en opvoeding. Om hierin te slagen legde hij zich de in de titel vermelde beperking op tot het lager onderwijs en de afbakening in tijd en plaats.

Wie over het onderwijs in één provincie schrijft en leest, zal zoeken naar overeenkomsten en verschillen ten opzichte van andere landsdelen. Zo ver kon Smeding bij gebrek aan voldoende vergelijkbare studies niet gaan. Wat uit zijn boek blijkt, is dat het lager onderwijs in Friesland zoals elders in de Noordelijke Nederlanden vrucht was van de christelijke Verlichting. De Maatschappij tot nut van 't algemeen en verlichte doopsgezinde en hervormde predikanten waren ook hier de motoren van de hervormingen. Voor Friesland kwam daar de theologische faculteit van de universiteit van Franeker bij. Binnen de provincie waren er weer verschillen in karakter en uitvoering tussen het welvarende kleigebied met daarin de steden enerzijds en de arme zand- en veengronden anderzijds. In de laatste gebieden ontbraken niet alleen de departementen van het Nut, maar ook de rijke kerk die uit haar kosterijgoederen de kosteronderwijzer betaalde. Daar waren hooguit winterscholen. Het gebrek aan openbare middelen was voor de arme gebieden wel, maar voor de meer welvarende geen belemmering voor de hervormingen. De door de provincie vastgestelde classificatie bracht kosten met zich mee. In de welvarende streken bleven ze in de praktijk voor rekening van de kerk, waarin de wil van de verlichte bovenlaag wet was. Zo konden daar de onderwijzers en de vele nieuwe schoolgebouwen betaald worden. De sociale achterstand in de zand- en veengebieden toonde zich zo ook in die van het onderwijs.

De schoolopzieners die een beslissende rol in de modernisering vervulden, waren in deze periode predikant, remonstrants, doopsgezind en hervormd. Later zouden het vooral juristen zijn. In Friesland was de invloed op de inhoud van het onderwijs van ds. J. H. Niewold zeer groot. Zijn methode voor het aanvankelijk lezen werd ondanks de centraliserende verwestersing vanuit de Haarlemse kweekschool en de hoofdinspecteur H. Wijnbeek nog lang gebruikt. Ook de op de methode-Niewold gebaseerde eigen inbreng van Friese auteurs—onderwijzers en predikanten — van leerzame, stichtelijke kindergedichtjes heeft het onderwijs in de provincie een eigen accent gegeven.

Het doel van de auteur om te tonen hoe alles nu eigenlijk precies in zijn werk ging, wordt bereikt. Dank zij de raadpleging van de regionale bronnen geeft hij in de hoofdstukken 4, 5 en

6 overzichtelijk en aanschouwelijk de praktijk weer van de inhoud van het onderwijs, de inrichting van de scholen en de classificatie. De klassikale schoolorganisatie met de daaraan verbonden lessentabellen en de nieuwe methodiek voor het aanvankelijk lezen betekenden een principiële breuk met het verleden. Bij de scholenbouw die het gevolg was van het klassikale onderwijs was Friesland koploper. Het tijdroevende onderzoek naar de sociale herkomst van de onderwijzers (hoofdstuk 8) geeft aan wat men had kunnen vermoeden. De meesten kwamen voort uit de kleine burgerij en meer dan eens hadden zij het beroep van de vader. Het streven de burgerlijke deugden bij de onderwijzers aan te brengen en te waarborgen (hoofdstuk 9) wordt afdoende gedemonstreerd. Moeilijker wordt het volledige instemming te hebben met beschouwingen die als achtergrond voor de ontwikkeling dienen.

Dit geldt niet voor de eerste twee hoofdstukken, waarin de Friese variant van de Nederlandse Verlichting wordt beschreven. De auteur rekent overtuigend af met degenen die het onderwijs neutraal noemen dat met inachtneming van de christelijke en maatschappelijke deugden gegeven moest worden. Waar bijbelvertelling en gebed waren voorgeschreven mag niet gesproken worden van neutraal onderwijs (68-73). Het is overigens de vraag of die (dis)kwalificatie niet gegeven is in latere tijd. Vraagtekens kan men plaatsen bij de analyse van de omstandigheden waarin de school in de steigers werd gezet, in een maatschappelijk stagnerende maatschappij waarin twee klassen onderscheiden konden worden. Smeding gaat uit van Brugmans indeling in twee klassen, en stemt met die indeling in bij de beschrijving van het onderwijs (258, 297). Later hanteert hij een indeling in drie groepen, naar analogie van die van J. Giele en G. J. van Oenen (340) en laat ook zien dat in de grotere steden tussenscholen ontstaan (329). Men zou denken dat die verfijning er juist voor pleit uit te gaan van drie standen. Smeding ziet daar echter een afwijking in van de indeling zoals die ooit door Brugmans is aangegeven. De geringe sociale mobiliteit en het daarop gebaseerde onderwijsstelsel worden toegeschreven (geweten) aan het systeem van het mercantilisme en uiteindelijk aan ideeën van Plato. Wil men de geringe mobiliteit trachten te verklaren, dan zal men wat dichter bij huis moeten zoeken. Veiliger had het mij geleken de excursie achterwege te laten. Smeding schrijft overigens in alle bescheidenheid dat hij heeft geprobeerd een proeve van verklaring te geven (16).

Aan het einde van het boek maakt de auteur de balans op van de schoolwet van 1806. Deze is positief, nadat tien goede en zes slechte uitkomsten zijn vermeld. Bij de goede treft men de kwaliteit van het onderwijs aan. Bij de slechte de positie van de Friese taal waarvoor in het de volkseenheid bevorderende centrale schoolsysteem geen plaats kon zijn. Voor de recensent die de balans dient op te maken, is deze eveneens positief. Instructief zijn de concrete uiteenzettingen over de praktijk, innemend is de verhalende stijl. Enige bedenkingen over de manier waarop wordt aangetoond hoe het onderwijs als spiegel van de tijd gezien kan worden, zijn in het voorgaande geuit. Omdat de auteur juist de bedoeling had te laten zien hoe de onderwijshervorming concreet gestalte heeft gekregen, zouden wat mij betreft wat meer illustraties welkom zijn geweest. Bijvoorbeeld met een model van een conduite-lijst, schoolregels, tekening van een schoolgebouw en een afbeelding van het gedenkteken voor Niewold. De auteur zal ze ongetwijfeld hebben aangetroffen bij zijn omvangrijke onderzoek. Eigenaardig en lastig is het dat de uitgebreide literatuuropgave in rubrieken is verkaveld. Een ernstig gemis is een register, juist in een boek dat zo concreet op plaatselijke omstandigheden ingaat. Wellicht betreffen de laatste aanmerkingen de uitgever. De auteur heeft een bijdrage aan de onderwijsgeschiedenis geleverd die van meer gewicht is dan het steentje waarvan hij in zijn openingszin gewaagt.

J. J. Huizinga

G. Kurgan-van Hentenryk, ed., *La question sociale en Belgique et au Canada XIXe-XXe siècles* (Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1988, 231 blz., Bf550,-, ISBN 2 8004 0952 5).

Dit boek vormt de neerslag, in dertien bijdragen, van een colloquium, georganiseerd door het 'Centre d'Etudes Canadiennes' van de Université Libre de Bruxelles. Een vergelijkende studie van de sociale kwestie in België en Canada is niet meteen één van de meest voor de hand liggende thema's. Zeker niet als het mede in de bedoeling van de onderzoekers ligt de invloed van het Belgische sociale model op het Canadese te bestuderen (S. Jaumain, 203). Er zijn natuurlijk wel enkele belangrijke raakpunten, zoals de Belgische immigratie in Canada of de gemeenschappelijke taalkwestie, die interessante perspectieven voor een vergelijkend onderzoek openen.

Het boek benadert de problematiek langs drie wegen. Een eerste deel behandelt de wisselwerking tussen de literatuur en de sociale kwestie, maar dan enkel in de Canadese context. Veeleer dan dat er van een actieve wisselwerking sprake zou zijn, leveren deze literatuurstudies voornamelijk illustratief materiaal op voor een schets van de negentiende- en twintigste-eeuwse sociale condities in Canada.

Het tweede deel wil enkele comparatieve aspecten van de sociale kwestie in beide landen uitdiepen. De interessantste inzichten die hier worden geboden zijn evenwel niet zozeer van comparatieve aard. Fernand Quellet (45-80) nuanceert uitvoerig de band, die in de Canadese historiografie vaak werd gelegd, tussen de sociale en nationale kwestie (Franstalige uitgebuitene tegenover de Engelstalige uitbuiters). Tegenover de idee van een voortdurende achteruitgang in de situatie van het proletariaat, bewijst hij dat verstedelijking en industrialisatie, in de periode 1880-1930, onmiskenbaar tot een 'bescheiden maar reële levensverbetering' hebben geleid (69). Een zekere achterstand bij de francophonen was vooral te wijten aan hun tragere verstedelijking. Erg interessant ook is de analyse van de Belgische arbeidsenquêtes van 1886 (slechts oppervlakkig vergeleken met een Canadese enquête van hetzelfde jaar). Eliane Gubin toont aan dat de commissie, geïnstalleerd na de scherpe arbeidersonlusten van 1886, op de eerste plaats tot doel had de gemoederen te sussen. De grootscheepse schriftelijke en mondelinge enquête, die de uiteenlopende problemen en eisen in kaart moest brengen, verliep heel wat minder wetenschappelijk dan de opdrachtgevers pretendeerden, en was in feite zinloos, aangezien de meeste resultaten pas bekend waren nadat de commissie haar werkzaamheden reeds had beëindigd (93-121)! Jean-Pierre Nandrin haakt verder op dit thema in. De gebeurtenissen van 1886 gaven de impuls voor de eerste sociale wetten, die evenwel slechts de flagrantste misbruiken aanpakten en waarbij ieder staatsinterventionisme zorgvuldig werd vermeden. Van een coherente sociale wetgeving was zeker nog geen sprake (123-138). De evolutie naar een meer uitgesproken interventionisme wordt door Nandrin overigens niet enkel toegeschreven aan de intrede van de socialisten in het parlement (1893), maar vooral ook aan de verschuivingen binnen het katholicisme, waar zich een sociale stroming manifesteerde.

In het derde deel komt dan de sociale kwestie in de Belgisch-Canadese betrekkingen aan bod. Hier blijkt vooral dat niet de taalkwestie maar op de eerste plaats het sociaal-katholicisme een band heeft gecreëerd tussen beide landen (Y. Lamonde, 173-183 en J.-P. Charland, 185-201). Hierbij spitst het boek zich toe op Franstalig Canada, dat wordt getypeerd als een overwegend traditionalistische, rurale samenleving, waarin de katholieke kerk een dominante positie bekleedde. Een beeld dat associaties oproept met de Vlaamse situatie in de negentiende eeuw. Aangezien de industriële revolutie in Canada later op gang kwam dan in België, kon de clerus er zich inspireren op de Belgische ervaringen. De vijandige houding tegenover de industrialisatie werd verlaten voor een paternalistische bekommernis om de arbeiders. Hierbij trad de kerk